

Ransoneringskonstens ABC

Vi lever åter i ransoneringsstider. För de svenska hushållen är för närvarande tre olika typer av ransoneringsåtgärder på energiområdet aktuella. Ifråga om bensinen har vi infört en vanlig kupongransonering — och plötsligt avskaffat den efter tre veckor. På elsidan hotas vi med någonting som egentligen inte är en ransonerings åtgärd utan en speciell användning av prismetoden. All förbrukning utöver en viss kvot av fjolårsförbrukningen skulle få betalas med ett särskilt högt pris uttaget i form av en straffavgift. Fortfarande hoppas man dock att enbart hotet om detta skall räcka till för att få hushållen att frivilligt spara. Detsamma kan också sägas gälla eldningsolja fastän hotet där utformats på ett krångligare och mera försåtligt sätt. Man påstår sig nämligen redan ha infört en ransonerings åtgärd enligt en bokstavig tolkning av kungörelse och anvisningar skulle för årets två första månader innebära, att en stor del av hushållen inte alls påverkas av ransonerings åtgärden medan en del troligen fryser ihjäl. Hur många som fryser ihjäl blir framför allt beroende på leveranstidernas fördelning våren 1973 och på de aktuella

vintertemperaturerna. Eftersom en planerad förstörelse av mänskligt och annat kapital knappast kan vara regeringens avsikt får man anta att det även i detta fall rör sig om en hotstrategi med syfte att mobilisera den nödvändiga blandningen av solidaritet och rädsla.

Vi är inte helt utan erfarenhet när det gäller ransoneringskuponger. Under kriget hann vi klippa mer än 16 miljarder. För en del ekonomer bör i den eventuella beredskapsnostalgin också vara inflätade minnesbilder av den ganska livaktiga diskussion kring konsumentransonerings åtgärdernas möjligheter och konsekvenser, som under krigsåren fördes i de anglosachsiska ekonomtidkrifternas. Det mest uppmärksammade inlägget var troligen den polskengelske ekonomen Kalecki förslag 1941 om att införa generellt användbara ransoneringskuponger som en sorts "konsumtionsvaluta", som såldes till konsumenterna enligt en fastställd fördelningsplan, och där man sedan åstadkom marknadsbalans genom lämplig anpassning av kupongpriserna¹ [Kalecki 1941]. En passande slutvinjett fick diskussionen 1945 genom Paul Samuelsons eleganta presentation av ransoneringsproblemen i sin välkända bok: "Foundations of Economic Analysis" [Samuelson 1961]. Han visade där bl a att man kan genomföra analysen av konsumentbeteende under ransonerings åtgärd helt analogt med det vanliga fallet utan ransonerings åtgärd och således sammanfatta och mäta ransonerings åtgärdernas konsekvenser i termer av inkomst- och substitutionseffekter. De strövisa inläggen i ekonomernas

Docent BENGT-CHRISTER YSANDER innehar forskartjänst i förvaltningsekonomi vid Statens råd för samhällsforskning. Han har medverkat i ett flertal utredningar och har varit kansliråd i försvarsdepartementet.

¹ Med kupongpris menas det antal kuponger konsumenten skall lämna för att få köpa en enhet av den ransonerade varan.

ransoneringsdiskussion efter 1945 utgjorde också i allmänhet försök att kritiskt granska eller vidareutveckla delar av Samuelsons framställning.

När ransoneringsproblemen åter aktualiserades i höstas genom energikrisen var Samuelson också en av de första ekonomerna som reagerade. I en artikel [Samuelson 1973], först införd i New York Times, diskuterar han fördelar och nackdelar av ransonerering kontra prishöjning och aktualiserar också sin gamla idé från "Foundations" om fri försäljning av ransoneringskuponger. Hans förslag gav snabbt eko även i den svenska pressen [Hjalte—Jonung, Mäler 1973], men möttes på de flesta håll av misstänksamhet, skenbart motiverad utifrån inkomstfördelningshänsyn.

Det kan därför vara motiverat att i korthet erinra om vad vi utifrån ekonomisk teori och tidigare ransoneringsfarenheter vet om olika ransoneringsalternativ och deras följdverkningar för att se, om vi i någon mån kan dra nytta av detta ifråga om vår egen energihushållning. Detta är syftet med den följande framställningen.

Knapphet och ransonerering

Det finns i princip tre olika sätt att klara allokeringproblemen i en situation med överskottsefterfrågan på en nytthet. Man kan använda priser, köer eller ransoneringar. Tre olika önskemål kan vara aktuella när det gäller valet av medel. För det första vill man åstadkomma kortsiktig balans på marknaden, dvs begränsa den effektiva efterfrågan till vad som kortsiktigt finns tillgängligt. För det andra vill man i många fall också medverka till en långsiktig marknadsbalans genom att framkalla ett ökat utbud och en anpassning av konsumentefterfrågan till de nya kostnadsrelationer detta kan medföra. Bakom kraven på marknadsbalans ligger i allmänhet bl a en önskan om en effektiv resursanvändning från konsumenternas synpunkt. Slutligen önskar man ofta samtidigt säkerställa en bra fördelning av nyttheten eller av realinkomsterna. Valet av medel avgör i vilken mån det är möjligt att tillgodose dessa olika syften.

Återställer vi kortsiktig balans på

marknaden genom att höja priset motiveras också producenterna till en långsiktig utbudsökning. Fördelningsmässigt blir det en "ransonerering med plånbocken", dvs konsumenterna får mer ju mer de kan och vill betala.

Att förlita sig till köer är knappast ett jämförbart alternativ. Köer är ju vad vi vill undvika, vad vi får om vi inte gör något. Köerna bidrar inte till att återställa balansen vare sig på kort eller lång sikt och den fördelning som åstadkommes — "ransonerering med fötterna" — är godtycklig och kostsam.

En ransonerering innebär i allmänhet att vi sätter prismekanismen ur spel genom någon form av maximiprisreglering, fördelar ransoneringskuponger till konsumenterna och bestämmer ett kupongpris på varan — t ex 1 kupong per 10 liter bensin. Är ransonererna riktigt avpassade med hänsyn till utbud och till köpviljan hos olika konsumentgrupper ger ransonereringen kortsiktig balans. Några incitament till långsiktiga produktionsomläggningar i önskvärd riktning skapas normalt inte genom ransoneringar, som därför — om de blir långvariga — brukar få kompletteras genom direkta regleringar på utbudssidan. Ransoneringen gör det möjligt att styra fördelningen — om konsumenterna i tillräcklig grad har pengar och lust att utnyttja sina ransoner. Eventuella fördelningsvinster får dock betalas med effektivitetsförluster; ransoneringsbyråkrater arbetar inte gratis och det är tidsödande för konsumenter och anställda i distributionen att hantera kupongerna.

När skall man ransonera?

När det gäller att råda bot på ett akut efterfrågeöverskott står alltså valet mellan en användning av pris respektive en ransonerering. Vi skall närmast söka exemplifiera hur man i ett enskilt fall — t ex när man ställs inför en energibrist — kan tänkas gå tillväga när det gäller att bedöma fördelar och nackdelar av en ransonerering i jämförelse med en prishöjning. Vad vi jämför med ransoneringen är således en höjning av marknadspriset till den nivå som skulle erfordras för att åstadkomma samma nedskärning i total efterfråga på varan, som

den ransoneringsmedför.

På kort sikt ger båda medlen balans på marknaden och valet mellan dem måste baseras på en bedömning av de vinster och förluster deras användning medför från effektivitets- och inkomstfördelningssynpunkt.² Dessa typer av konsekvenser kan redovisas under de tre följande rubrikerna:

Primära effekter på totala realinkomster

Primära effekter på inkomstfördelning
Sekundära effekter

Primära effekter på totala realinkomster

Både en prishöjning och en ransoneringsmedför innebär en sänkning av realinkomsterna, som i princip kan uppskattas som det sammanlagda belopp i kronor man skulle behöva ersätta konsumenterna med för att de inte skall uppleva att de fått det sämre genom respektive åtgärder. [Kaldor 1941, Nicholson 1942].

Jämfört med prishöjning medför en ransoneringsmedför två slag av merkostnader. För det första kräver ransoneringsmedföra samhällsekonomiska resurser för administration. Det som här skall inräknas är inte bara den direkta reservförbrukningen — tex kostnaden för att trycka och sända ut kuponger och blanketter och för att nyanställa "ransonerings-tjänstemän". Dessutom tillkommer kostnaden för all den tid som konsumenterna själva och anställda i distributionen får använda för att sköta ransoneringsmedföra, för att motivera och följa upp dispensansökningar osv.

För det andra leder ransoneringsmedföra till en förlust av valfrihet för konsumenten. Vid tex en höjning av bensinpriset kan man fortsätta att köra bil lika mycket som tidigare — om man nämligen är beredd att avstå från tillräckligt mycket av andra nyttigheter. Vid en ransoneringsmedföra detta inte möjligt. Kostnaden för förlusten av denna valfrihet skulle i princip kunna uppskattas genom att vi frågar konsumenterna hur mycket de tillsammans kräver för att gå med på en ransoneringsmedföra om alternativet är en prishöjning med samma inslag av subventionering som ransoneringsmedföra.

En mera teknisk analys³

Realinkomstförlusterna för en enskild konsument vid en ransoneringsmedföra kan enklast illustreras med ett indifferenskurvediagram såsom i figur 1. Ransoneringsmedföra innebär att individens konsumtion av den ransonerade varan x tvångsmässigt skärs ned från x_0 till x_r , samtidigt som kostnaderna för ransoneringsadministrationen medför att individens budgetlinje förskjutes nedåt. Individens konsumtionsammansättning som tidigare låg i O kommer då att hamna i punkten R , dvs konsumtionen av övriga nyttigheter — y — har samtidigt förskjutits från y_0 till y_r . För att, vid behållen ransoneringsmedföra, kunna uppnå samma realinkomst, samma indifferenskurva, skulle individen tydligen behöva ett tillskott $k = y_k - y_r$, som således mäter den totala individuella realinkomstförlusten av ransoneringsmedföra i termer av övriga nyttigheter. Denna totala förlust för individen — k — eller det motsvarande sammanlagda värdet för samhället — K — kan delas upp i tre led:

K (total ransoneringskostnad) = K_1 (förlust av konsumentöverskott) + K_2 (förlust av valfrihet) + K_3 (alternativkostnad för ransoneringsadministration)

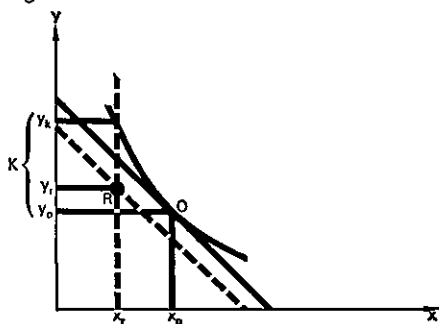
Det första kostnadsledet — K_1 — mäter helt enkelt den totala realinkomstförlust som konsumenterna skulle åsamkas även vid en motsvarande prishöjning, medan $K_2 + K_3$ kan sägas mäta ransoneringsmerkostnader. Innebörden av K_1 kan bäst illustreras med ett vanligt efterfrågediagram såsom i figur 2. För enkelhetens skull tillåter vi oss här att bortse från betydelsen av andra prisförändringar i ekonomin och av följd-förskjutningar i pengarnas gränsnytta för konsumenterna.

Nedskärningen av efterfrågan i diagrammet från X_0 till X_r — ransoneringsnivån — har åstadkommit genom en prishöjning från p_0 till p_r . Prishöjningen får till följd dels en omfördelning av inkomst från konsumenter till producenter — M — dels en realinkomstförlust — K_1 — för de margi-

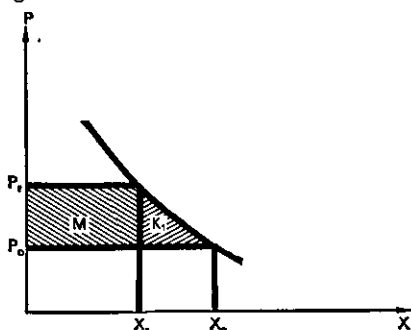
² Ett särskilt kortsiktigt motiv för att använda ransoneringsmedföra säges ofta vara att man vill få förbrukningen att minska tillräckligt snabbt. Både ifråga om prishöjning och ransoneringsmedföra torde dock gälla att takten i konsumenternas anpassning bl a beror på hur kraftig och hur oväntad förändringen är och hur länge den väntas bestå. En under lång tid förberedd bensinransoneringsmedföra väntas snabbt upphävas lär exempelvis knappast dra ner förbrukningen snabbare än en plötslig chockhöjning av priset.

³ Detta avsnitt kan överhoppas av läsare som glömt eller aldrig lärt sig den i och för sig enkla teknik som här kommer till användning.

Figur 1

Figur 2

nella konsumenter, som genom prishöjningen tvingas avstå från den fördel — det konsumentöverskott — det inneburet att kunna köpa till det tidigare låga priset p_0 .

Om vi bibehåller de förenklade förutsättningarna är det uppenbarligen möjligt att approximativt skatta K_1 utifrån kända marknadsdata från tiden före ransoneringen. Vi kan använda oss av det enkla uttrycket⁴ =

$$K_1 = \frac{n^2 \cdot v}{2e}$$

där n betecknar den procentuella nedskärningen av den kvantitativa efterfrågan genom ransoneringen, e står för varans priselasticitet och v mäter värdet av varans konsumtion före ransoneringen. Om vi dividerar båda leden med totalkonsumtionens värde före ransoneringen V , — och bortser från sparandet — får vi i stället ett uttryck för ΔP eller för den procentuella ökning av levnadskostnaden eller av ett allmänt konsumentprisindex som ransoneringen minimalt kan sägas motsvara dvs som skulle uppstå även om vi i stället för ransonering utnyttjat en prishöjning:

$$\Delta P = \frac{n^2 \cdot v}{2 \cdot e \cdot V}$$

Vi kan konkretisera innebörden av detta med ett ytterst förenklat räkneexempel utifrån den aktuella svenska energisituatio-

nen. Låt oss behandla hushållens energiförbrukning som en varugrupp, vars budgetandel vi kan skatta till ca 5 procent utifrån 1969 års hushållsundersökning. Vi antar vidare att den effektiva nedskärningen av totalförbrukningen under ransoneringsperioden — mätt t_{ex} i stenkolksekvivalenter — kommer att bli ca 20 procent. Ifråga om priselasticiteten kan vi tillåta oss att överta en gissning som tidigare framförts i denna tidskrift av några IUI-forskare (Carlsson—Wohlin 1973). Deras gissning på 0,2 procent gällde landets totala energiförbrukning, men användes således här också för den hälft som hushållen svarar för. Vi antar alltså att det behövs en prisfördubbling för att åstadkomma en nedskärning av förbrukningen med en femtedel. Resultatet av dessa antaganden blir:

$$\Delta P = \frac{1}{2} \cdot 5 \cdot \frac{1}{25} \cdot \frac{1}{20} = \frac{1}{200} = \frac{1}{2} \%$$

dvs energiransoneringen för hushållen skulle minimalt — vid oförändrade energipriser och bortsett från administrationskostnader och förlust av valfrihet — motsvara ca en halv procents ökning av ett konsumentprisindex.

Primära effekter på inkomstfördelningen

Anledningen till att man trots merkostnaderna jämfört med prishöjning ofta föredrar att använda ransoneringar sammanhänger naturligtvis med möjligheterna att i större utsträckning styra fördelningen. Ransoneringens fördelningseffekter jämfört med en prishöjning kan beskrivas i två steg. För det första innebär ransoneringen att en total konsumentsubvention utgår, motsvarande prishöjningens värde för de utnyttjade ransonerna. För det andra ges genom ransoneringen varje konsument en option som berättigar honom eller henne att inom ramen för den tilldelade ransonen få del av denna subvention. Ransoneringskorten fungerar alltså från denna synpunkt på samma sätt som rabattkupper i samband med en prishöjning.

Naturligtvis är det alltid teoretiskt möjligt — med de förutsättningar vi här antagit gälla — att förena en prishöj-

⁴ Approximationen innebär att vi skattar K_1 i figur 2 som en triangel dvs. sätter:

$$K_1 = \frac{1}{2} \cdot dp \cdot dq = \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{q \cdot dp}{dq \cdot p} \right) \cdot \left(\frac{dq}{q} \right)^2 \cdot qp$$

$$= \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{e} \cdot n^2 \cdot v$$

ning med individdifferentierade inkomstsubventioner på ett sådant sätt att realinkomstfördelningen blir exakt detsamma som vid en ransonering. Däremot är det inte generellt möjligt att utforma subventionerna så att samtidigt också prisstruktur och konsumtionsmönster blir desamma. Om ransoneringsingrepen gäller stora och för konsumenterna betydelsefulla varuområden kan även beräkningen av de nödvändiga differentierade subventionerna vara mycket svåra att genomföra och administrationen av subventionssystemet kan då visa sig lika dyrbar som en ransonering. Huruvida inkomstfördelningsmotiven är tillräckliga skäl för att tillgripa ransonering beror således både på hur stora omfördelningseffekterna är och på vilka möjligheter det finns att åstadkomma en godtagbar kompensation genom schabloniserade typer av bidrag eller skattelättnader. Storleken av de primära omfördelningseffekterna kommer i sin tur att vara större ju kraftigare nedskärning det är fråga om och ju mindre priselastisk efterfrågan på den ransonerade varan är.

Sekundära effekter

Vi har hittills i resonemanget bortsett från ransoneringens effekter på övriga marknader. Jämfört med en prishöjning kommer emellertid ransoneringen att påverka de övriga konsumtionsvarumarknaderna på åtminstone två olika sätt.

För det första medför subventionsmomentet i ransoneringen att vi får mera pengar över att förbruka på övriga marknader. I ett läge med full sysselsättning kan det därför behövas särskilda finanspolitiska åtgärder för att suga upp överskottslikviditeten.

För det andra förändras efterfrågereaktionerna i hela ekonomin genom införandet av ransoneringar. Priselasticiteten⁵ minskar för samtliga varor samtidigt som inkomstelasticiteten normalt tenderar att öka [Samuelson 1961, Houthakker—Tobin 1951 s 140]. Detta är lätt att intuitivt begripa. Ransoneringen innebär ju allmänt ett bortfall av substitutionsmöjligheter och lämnar ett minskat varuspektrum att fördela inkomstillskott på. Det kan också ses som ett specialfall av den allmänna regel som

säger att ju fler ytterligare restriktioner vi lägger på en ekonomi desto mindre eller långsammare blir anpassningsreaktionerna inför förändringar. En konsekvens av detta är att det finanspolitiska problemet som ovan nämndes tenderar att bli betydligt mera besvärligt än det annars skulle vara.

Ransoneringen kan också påverka substitutionsförhållandena på ett annat och mera direkt sätt. Hade vi t ex valt att införa generella ransoneringskort för alla de tre slagen av hushållens energiförbrukning skulle ju detta medfört att bensin gjordes till ett nära substitut för eldningsolja, vilket knappast normalt är fallet.

Diskussionen hittills har förutsatt oförändrade preferenser eller konsumentvärderingar. Detta antagande har ibland ifrågasatts [Rothschild 1945] av ekonomer som velat hävda att själva införandet av ransoneringar kan väsentligt förändra konsumenternas relativa värdering av varan. Har vårt intresse för att hålla våra hus illuminerade eller för god vägbelysning ökat genom "el-krisen" och i så fall hur länge kvarstår effekten när ransoneringsbehoven bortfaller? Eller kommer öppna spisar och talgdankar att få ökat statusvärde i framtiden?

En speciell variant av detta utgör Baumols gissning [Baumol 1949 s 159] att införandet av ransoneringar kan väsentligt öka styrkan av vissa typer av externa effekter i konsumtionen, eller konkretare uttryckt, den kungliga svenska avundsjukan kanske växer i takt med ransonernas minskning. En sådan gissning skulle kunna stödja sig på iakttagelserna från krigsåren att olika slag av rättviseslogans tycks få ökad slagkraft i kristider. Det skulle också kunna förklara det motstånd som tanken på kungöförsäljning tycks väcka och som ofta inte kan rationellt motiveras utifrån fördelningshänsyn.

På lång sikt eller då ransoneringarna kan väntas bli långvariga tillkommer i ransoneringsfallet behovet av att genom någon typ av direktreglering styra produktionsutbudet i önskad riktning. Kostnaderna och problemen i samband med detta upptog en stor del av diskussioner-

⁵ Närmare bestämt den s k kompenserande priselasticiteten.

na kring ransonerings under krigsåren, men skall inte här särskilt uppmärksammas då vi ju har anledning hoppas att denna gång relativt snabbt kunna avveckla ransoneringsarna.

Hur skall man ransonera?

När man bestämt sig, oftast av fördelningsspolitiska skäl, att tillgripa den kostsamma ransoneringsformen blir nästa fråga hur ransoneringsformen skall utformas för att bli så effektiv eller "billig" som möjligt. Diskussionerna har i allmänhet brukat koncentreras kring tre olika aspekter på ransoneringsystemet, nämligen: *kupongernas utbytbart inom en individuell ranson, kupongprissättning respektive kupongernas utbytbart mellan olika individer*. Vi skall här endast summariskt skissera de problem som infattas under dessa rubriker.

Redan ovan omnämndes möjligheten att istället för tre separata ransonerings-system för hushållens olika slag av energiförbrukning kunna ha ett gemensamt kupongsystem men med olika "kupongpriser" för olika energiformer. På motsvarande sätt kan man vid varje mera omfattande ransonerings anledning att överväga möjligheten att istället för en "punktansonerings" använda sig av en "gruppransonerings" där ransoneringsvarorna grupperas ihop beroende på nära substitutionsförhållanden i konsumtionen och/eller gemensamma transformationsrelationer i produktionen i förhållande till en särskild knapp resurs. I det svenska energifallet skulle det tex ha varit den senare grupperingsprincipen som hade aktualiserats.

Fördelen med en gruppransonerings från konsumentens synpunkt är uppenbar — han återfår sin valfrihet inom gruppen även om valfriheten i förhållande till övriga varor fortfarande begränsas. Konsumenternas situation förbättras på grund av ökad valfrihet och/eller minskade kostnader för individuell behovsprövning. Samtidigt blir den administrativa uppgiften mera "kvalificerad". De relativa kupongpriserna måste stegvis anpassas för att åstadkomma balans på de olika delmarknaderna, om nu inte de olika varorna råkar vara även kortsiktigt fullständigt substituerbara i

produktionen — eller i importen om vi tänker på det svenska energiexemplet. Kraven på detaljkontroll över utbudssidan kan också komma att öka.

Extremfallet av utbytbart, gemensamma kuponger för hela konsumtionsområdet vid allmän ransonerings å la Kallecki, innebär att endast den totala effektiva efterfrågan regleras i utgångsläget medan all fördelning i övrigt får åstadkommas genom en slags simulerad "marknadsprissättning" gällande de relativa kupongpriserna.

Vilka principer skall tillämpas vid "kupongprissättningen" inom en ransoneringsgrupp kommer först och främst att bero på vilka möjligheter det finns att omfördela utbudet mellan olika typer av varor. Kunde vi snabbt byta bensin till eldningsolja på tillgångssidan kunde vi använda den tekniska transformationskvoten mellan dem som relativt kupongpris till vilket hushållen fick anpassa sin förbrukning. Är utbudssidan relativt låst får prissättningen istället inriktas på att åstadkomma balans på de olika delmarknaderna.

En speciell men under tidigare kris-tider ofta diskuterad variant av kupongprissättning är att låta kupongpriserna vara proportionella till kronpriset på varan. Vad man ransonerar är i så fall egentligen den totala disponibla köpkraften ifråga om ransoneringsgruppens varor. En trolig effekt av en sådan prissättning bör bli en övervältring av efterfrågan mot enklare och billigare kvaliteter eller substitut. Detta kan vara i överensstämmelse med långsiktig policy men kan naturligtvis skapa besvärliga övergångsproblem. Precis motsatsen kan för övrigt väntas inträffa vid en prissättning utifrån tekniska transformationskvoter [Neisser 1943 s 378].

Man kan också tänka sig att utbytbart utsträcker till att gälla kupongbytet mellan olika individer. Vi får i sådant fall en marknad där relativpriser för olika slag av kuponger kommer att fastställas. Fördelarna av den ökade valfriheten är uppenbara medan däremot de slutliga fördelningseffekterna är svåra att förutse, eftersom balanskraven måste uppfyllas genom en samtidig anpassning av de myndighetskontrollerade "kupongpriserna" för enskilda varor.

Har man väl gjort kupongerna överförbara mellan olika individer är det svårt att undvika nästa steg som består i att man medger fri rätt till köp och försäljning av kuponger mot betalning i kronor. Problemet med en sådan allmän kupongförsäljning är — om ransoneringen är av stor omfattning — att man visserligen vet att många tjänar på det men inte principiellt kan utesluta att vissa grupper får ett försämrat läge.

I det enkla fallet med en punktransonerering — tex den svenska bensinransonereringen — är dock dessa principiella fördelningsproblem i samband med en kupongförsäljning säkerligen av mindre betydelse. Om man, vilket förefaller realistiskt, antar att de allra flesta redan utnyttjar sin ranson fullt ut och att de pengar som skulle omsättas vid en kupongförsäljning inte är av den storleksordningen att de skulle påverka priserna på övriga varor — så kan man helt bortse från omfördelningseffekter. Kvar står fördelarna av en fri försäljning i form av ökad valfrihet och minskade administrationskostnader för individuell behovsprövning.

Det finns naturligtvis praktiska problem som gäller hur "kupongmarknaden" skall fungera. Om försäljningen sker enbart genom oorganiserade uppgörelser på tumanhand kommer resultatet för individen att bero på hans egen förhandlingsstyrka och val av förhandlingspartner. Den totala realinkomstförbättringen kommer också att bli avsevärt sämre än om man organiserar en kupongmarknad — tex i det svenska fallet med hjälp av bensinstationerna. Naturligtvis kan priserna ändå variera och det är väl inte omöjligt att just tanken på att några troligen kommer att göra bättre affärer än andra utgör en del av förklaringen — men knappast en godtagbar ursäkt — till den allmänt negativa förhållningssättningen till varje form av kupongförsäljning, som tycks föreligga bland politiker.

En mera teknisk analys II

De totala vinsterna av fri kupongförsäljning ser man lättast om man tänker sig att det handlar om ransoneringskuponger för en gruppransonerering och till en början antar att såväl kupongpriser⁶ som relativa kronpriser är givna och konstanta överallt. Vi

kan då mera entydigt tala om avvägningen mellan pengar och gruppen ransoneringsvaror och utnyttja figur 2. En övergång till fri kupongförsäljning innebär ju detsamma som att man tar ut de för marknadsbalans nödvändiga priserna på ransoneringsvarorna, ehuru varje sådant marknadspris betalas med dels ett fixerat kronpris på varan dels ett kupongpris multiplicerat med kronpriset på kuponger.

Att införa rätt till kupongförsäljning medför således samma fördelar som en övergång till fri marknadsprisbildning. Den del av ransoneringskostnaderna som bestod i uppfodrad valfrihet bortfaller helt och likaså försvinner största delen av administrationskostnaderna, eftersom ransontilldelningen nu har karaktären av kontantbidrag, vilket innebär minskat krav på individuell behovsprövning.

Om alla i utgångsläget fullt utnyttjade sina ransoner medför övergången — under våra förutsättningar om fixerade priser — inga omfördelningseffekter. Den totala "ransoneringssubventionen" blir densamma — M i figur 2 — och fördelas fortfarande i proportion till utdelade ransoner. I den mån vissa ransoneringskuponger i utgångsläget inte utnyttjades men man ändå hade full förbrukning av varorna kommer den fria kupongförsäljningen att medföra en något förändrad fördelning av subventionen. Eftersom kupongprisnivån i sådant fall kan väntas forskjutas uppåt kommer tex de som varken köper eller säljer kuponger och de som säljer relativt litet att få det relativt sämre — få en mindre del av "ransoneringssubventionen" än tidigare.

Förutsättningen om konstanta priser är emellertid i det allmänna fallet orealistisk och via förändringar i prisstrukturen kan också väsentliga men svårkalkylerade omfördelningseffekter uppkomma.

Vi kan tex tänka oss en situation där konsumenterna kan delas upp i två relativt homogena grupper — en låginkomstgrupp, som säljer kuponger och en höginkomstgrupp, som köper. Om en del av kupongbetalningen tas från förmögenhetstillgångar kommer för det första prisnivån i den fria varusektorn och därmed också kronpriset på kuponger att tendera att stiga vid full sysselsättning. Oavsett detta bor de relativa priserna på nödvändighetsvaror inom den fria varusektorn tendera att stiga — till låginkomsttagarnas nackdel. Däremot kan man eventuellt få en motsatt tendens ifråga om relativa kupongpriser, om nämligen hög-

⁶ Med "kupongpris" avses då liksom tidigare antal erforderliga kuponger per enhet av en enskild ransoneringsvara i motsats till "kronpriset för en kupong".

inkomsttagarna utnyttjar en väsentlig del av sina köpta kuponger till mindre nödvändiga eller mera kvalitetsbetonade ransoneringsvaror. Vilken omfattning dessa olika typer av omfördelningseffekter får kommer framför allt att bero på i vilken grad det finns systematiska skillnader i konsumtionsmönster mellan köpare och säljare av kuponger. Att vissa enskilda individer kommer att uppleva den fria kupongförsäljningen som en försämring kan knappast undvikas. Försök att genom skatte- och bidragsförändringar kompensera för omfördelningseffekterna torde visa sig svåra att genomföra både kalkylmässigt och administrativt.

Konst och konstigheter i svensk ransonerings

En kortvarig bensinransonerings ger kanske inte utrymme för speciellt mycket av ekonomisk konstfärdighet. Men det kunde ju ha behövts en större och längre ransonerings. Dessvärre tycks man inte heller i samband med myndigheternas förberedelser inför energikrisen ha speciellt diskuterat de ekonomiska aspekter på konsumentransonerings som vi ovan berört, t ex alternativen till ransonerings i form av prishöjnings via exempelvis höjda energiskatter kombinerade med generella skattelättnader, möjligheterna att kraftigt reducera ransoneringskostnaderna genom bla gruppansonerings och kupongförsäljning, finanspolitiska följdverkningar ifråga om konsumtions- efterfrågan inom den fria sektorn, avvägningsproblemen på utbudsidan osv. Det är svårt att veta om detta beror på att man inte kan eller att man inte vill eller att man bara inte tänkt på det.

Däremot finns det en del som förefaller konstigt i de svenska ransoneringsarna. Hit hör det faktum att man genom att så länge uppskjuta den förebådade bensinransonerings — och samtidigt hålla tillbaka långsiktigt nödvändiga prishöjnings och aktualisera möjligheten av en ännu hårdare ransonerings än den som sedan realiserades — tycks ha gjort allt som är möjligt för att åstadkomma maximal hamstring. Denna hamstring medför ju i sin tur att man kunde tvingats behålla ransonerings längre än vad som annars varit nödvändigt, att ransonerings inte kunde bli effektiv under vad

man trodde skulle bli det mest kritiska kvartalet och att den rättvisa i fördelningen, som skulle vara motiverings för att tillgripa ransonerings i stället för prishöjning, till stor del försvinner.

Personligen tycker jag också att användningen av den otrovliga hotstrategin ifråga om eldningsolja tillhör de konstiga inslagen både därför att man inte vet om regeringen lurar hushållen eller lurar sig själv och därför att den bristande trovärdigheten och de slumpartade fördelningseffekterna kan långsiktigt undergräva hushållens tilltro och samarbetsvilja inför eventuella framtida ransoneringsåtgärder.

Jag tycker också det finns anledning att ifrågasätta den princip som varit vägledande vid fördelningen av energiransoner för bostadsändamål, dvs kvotering på grundval av tidigare förbrukning. Denna princip stämmer för det första enligt min mening dåligt med de rättvisekrav som motiverat själva införandet av en ransonerings. För det andra motiveras hushållen knappast härigenom — om möjligheten av nya ransonerings i framtiden accepteras — till den långsiktigt nödvändiga sparsamheten med energi — men möjligen till dess motsats. Det finns också enkla alternativ t ex en enhetlig kilowattimmetilldelning per person med rörlig differentiering för eluppvärmning.

Sammanfattningsvis gör de svenska ransoneringserfarenheterna denna vinter att man undrar hur pass väl genomtänkt i ekonomiska termer den svenska "ransoneringsberedskapen" är som framför allt överstyrelsen för ekonomisk försvarsberedskap svarar för. Det gäller ju inte bara att trycka kuponger och skapa beredskapsarbeten för byråkrater.

Regeringen har inför energikrisen enligt gängse politisk sedvänja demonstrerat sin handlingskraft genom att tillsätta ett mycket stort antal utrednings. Kanhända finns det skäl att i denna utredningsverksamhet också skapa utrymme för en ordentlig översyn av den svenska ransoneringsberedskapen.

Referenser

Baumol, W. J., [1949], "Relaying the Foundations", *Economica*, årg 16
Carlsson, B.—Wohlin, L., [1973], "Kan man

- spara energi?", *Ekonomisk Debatt*, årg 1, nr 6
- Graaff, J. de V., [1948a], "Towards an Austerity Theory of Value", *South African Journal of Economics*, årg 16, nr 1
- [1948b], "Rothbarts 'Virtual Price System' and the Slutsky Equation", *Review of Economic Studies*, årg 15
- [1967], *Theoretical Welfare Economics*, Cambridge
- Hjalte, K.—Joung, L., [1973], "Konsten att ransonera", *Dagens Nyheter*, 30 december
- Houthakker, H. S.—Tobin, J., [1951], "The Effects of Rationing on Price Elasticities", *Review of Economic Studies*, årg 18
- Kaldor, N., [1941], "Rationing and the Cost of Living Index", *Review of Economic Studies*, årg 8, nr 3
- Kalecki, N., [1941], "General Rationing", *Bulletin of the Oxford Institute of Statistics*, årg 3, nr 2
- Måler, K.-G., [1974], "Kuponger till salu", *Dagens Nyheter*, 3 januari
- Neisser, H. P., [1943], "Theoretical Aspects of Rationing", *Quarterly Journal of Economics*, årg 57
- Nicholson, J. L., [1942], "Rationing and Index Numbers", *Review of Economic Studies*, årg 10, nr 1
- Rothbart, E., [1941], "The Measurement of Changes in Real Income under Conditions of Rationing", *Review of Economic Studies*, årg 8, nr 2
- Rothschild, K. W., [1945], "Rationing and the Consumer", *Oxford Economic Papers*, årg 1, nr 7
- Samuelson, P., [1961], *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge
- [1973], "Not a Drop to Spare", *International Herald Tribune*, 4 december
- Scitovsky, T., [1942], "The Political Economy of Consumer's Rationing", *Review of Economic Statistics*, årg 24